

DE
EERSTE
WANDELAAR

Flip van Doorn

DE
EERSTE
WANDELAAR

In de voetsporen van een wandelende dominee

2017 Thomas Rap

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij
een subsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2017 Flip van Doorn

Omslagontwerp bij Barbara

Omslagillustratie Imageselect/imageBROKER RM

Foto auteur Simone Gerard

Vormgeving binnenwerk Aard Bakker, Amsterdam

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 004 0753 4

NUR 320

thomasrap.nl

**De volle vrijheid is alleen het deel
des wandelaars**

JACOBUS CRAANDIJK (1834-1912)

Inleiding

Historicus. Dat was de naamgever van de J. Craandijkstraat in Haarlem volgens het straatnaambordje. Zo'n klassiek, geëmailleerd bord, donkerblauw met witte letters. Aan de zijde van het Van Zeggelenplein is het tegen een gevel geschroefd. Aan het andere uiteinde van de straat hangt een fonkelnieuw, hemelsblauw bordje. Dezelfde J. Craandijk staat daarop vermeld als predikant der doopsgezinde gemeente te Haarlem. Over zijn geboorte- en sterfjaar zijn beide uiteinden van zijn straat het wel eens, hij leefde van 1834 tot 1912. Ook Rotterdam heeft een Craandijkstraat. Een kleine plaquette leert voorbijgangers dat de naamgever niet alleen predikant, maar ook schrijver was. Er had net zo makkelijk leraar kunnen staan, tekenaar, reiziger of wandelpionier: Jacobus Craandijk was het allemaal.

Voor mij is hij bovenal wandelaar. De man die ons leerde wandelen. In dit boek volg ik Jacobus Craandijk op de voet terwijl hij werkt aan de acht delen van zijn *Wandelingen door Nederland*

met pen en potlood. De reeks markeert het begin van het recreatieve wandelen in ons land.

Een biografie is dit niet, daarvoor laat ik een te groot deel van zijn levenswandel onbelicht. Een geschiedenisboek is het evenmin, maar tegelijkertijd is het allebei. Tevens is dit het verslag van mijn persoonlijke zoektocht en een hommage aan de wandelende dominee en zijn werk.

Het was niet makkelijk een vorm voor het verhaal te vinden. Pas toen ik in het spoor van de dominee de Sint-Janskerk in Gouda betrad en de glas-in-loodramen bewonderde, zag ik wat het moest worden. Een mozaïekvertelling. De vele fragmenten waarover ik beschikte heb ik geschikt en herschikt tot een samenhangend geheel. Fragmenten uit *Wandelingen*, citaten zo mooi dat ik ze onmogelijk kon laten liggen. Fragmenten uit zijn leven, van mijn ontdekkingsreis door het Nederland waar hij wandelde, doorkijkjes naar de tijd waarin hij leefde en af en toe een flard familiegeschiedenis.

In de passages waarin hij de Goudse Glazen beschrijft is Craandijk op zijn best, laat hij de reiziger en de wandelaar, de dominee en de historicus, de tekenaar en de schrijver die hij in zich verenigt allemaal aan het woord. Wat hij zijn lezers vertelt, geldt ook voor zijn eigen werk. ‘Behalve het schoone, dat de glazen als kunstwerken bezitten, hebben velen nog iets eigenaardigs om den blik, dien zij vergunnen in de geschiedenis van den tijd, waarin zij gemaakt werden.

Vergun mij nu uw gids te zijn en u enkele bijzonderheden aan te wijzen.’

Fliip van Doorn

DE
WANDELAAR

*Wij moeten ons voorbereiden op
kloeke marschen*

GOOI- EN EEMLAND

HET GROENE HART

Wij willen de Gooische dorpen zien, de Gooische heuvels beklimmen, door de Gooische bosschen en over de Gooische heiden zwerven. Wij willen het doen, in den tijd als de boekweit bloeit. Dat is van ouds de meest geschikte tijd gerekend en dan is Gooiland op zijn schoonst. Vergeten wij niet, dat dan ook de heide bloeit. Dan zijn ook de dagen nog lang en wij moeten ons voorbereiden op kloeke marschen.

EEN HEER MET EEN WANDELSTAF

De boekweit bloeit. En dus bloeit ook de heide. Op het zandpad door het glooiende heideveld tekent een silhouet zich af. Het silhouet van een man, zijn trekken nog moeilijk te onderscheiden in het tegenlicht van de langzaam dalende zon. Een geblokte gestalte: brede schouders en korte, krachtige benen. Zijn pas is stevig, zijn rug recht. Onbevangen stapt hij voort, in zijn rechterhand een korte wandelstaf. Zijn weelderige, licht golvende haar deint mee bij elke pas die hij zet.

Een schaapherder is hij niet, een boer evenmin, zoveel is duidelijk als hij nadert. Hier gaat een heer voorbij. Een heer van stand, of ten minste een lid van de gegoede burgerij. Onder zijn lange overjas zijn de kraag van zijn witte blouse en een vlinderdasje zichtbaar. Zijn gezicht vertoont aristocratische trekken en hij observeert zijn omgeving met een zelfverzekerde, scherpe blik. Zonder een moment zijn pas te vertragen steekt hij zijn

hand op en groet beleefd. Even is een glimp te zien van het ivoor waaruit de handgreep van zijn wandelstaf is gesneden. Dan is hij gepasseerd.

Ogen staren hem na, zoals honderden ogen hem nagestaard zullen hebben. Een heer die wandelt door de heidevelden is een ongebruikelijke verschijning. Dagelijks passeren hier mensen, dat wel, maar zij zijn onderweg, ze hebben een doel.

Ze lopen.

Ze dragen een mand met handelswaar op de rug, gaan ter kerke, keren met hun aankopen terug van de markt. In de zomer hoeden ze hun schaapskudde, in het vroege najaar zijn ze met hun werktuigen over de schouder op weg naar een akker waar ze boekweit gaan oogsten. Ze hebben een reden om over deze paden voort te gaan.

De heer met de wandelstaf komt louter voor zijn genoegten naar de heide.

Hij wandelt.

Wandelen is altijd een bezigheid van de elite geweest. Op een goed uur gaans, bij 's-Graveland, daar wandelen bewoners van buitenplaatsen met hun gasten. Daar flaneert de beau monde langs vriendelijk slingerende paden achter de hoge hekken van met zorg aangelegde romantische parkbossen. In de steden ziet het op zondagen zwart van de mensen in wandelparken en op promenades, net als in wandelbossen in de buitengebieden. Maar hier, zomaar midden op dit heideveld tussen de boerendorpjes Hilversum en Laren? Hier wordt een wandelende heer vol verbaazing nagestaard.

We schrijven het jaar 1878, een lome dag in augustus. Vrees voor de zomerwarmte houdt de wandelaar niet tegen. Hij maakt pas

op de plaats, haalt een klein notitieboekje tevoorschijn. Snel krabbelt hij een paar aantekeningen neer en wandelt verder, even onbevangen als daarvoor. ‘Ja, ’t kan warm zijn tusschen de den-
nen en de akkermaalsbosschen, op de mulle zandwegen en de
uitgestrekte heidevelden! (...) Maar men moet er iets voor over
hebben. En in de beukenwouden vinden wij lommer en koelte, op
de heuvels waait de frissche zeewind ons tegen.’

De frissche zeewind van het Gooi. Ten oosten van Naarden om-
spoelt in 1878 de Zuiderzee de laatste uitlopers van de Utrechtse
Heuvelrug. Huizen heeft een vissershaven waar botters dagelijks
verse haring, ansjovis en andere zeevis binnenvaren. Op zand-
banken onder de kust bij Oud-Valkeveen liggen zehonden te
zonnebaden. Wandelaars, daarentegen, zijn nog een zeldzaam-
heid. Mondjesmaat beginnen ze bezit te nemen van de paden en
grintwegen die het Gooi doorkruisen, de heren – het zijn toch
hoofdzakelijk heren – en dames die de luxe van vrije tijd ken-
nen, die het genot van een stevige dagmars willen proeven. In
de duinen bij Bloemendaal zijn ze wel eens gesignaleerd en in de
heuvels van Zuid-Limburg, in de omgeving van Amersfoort, in
Twente en in Friesland. Ze wandelen daar omdat hij er ook wan-
delde: de heer met de wandelstaf. Hij is een pionier.

Op zondag staat hij op de kansel, is hij de voorganger van
zijn kerkgemeente. Duizenden anderen gaat hij letterlijk voor
door gebieden die hij als eerste wandelaar beschrijft. Jacobus
Craandijk is zijn naam. Doopsgezinde predikant te Rotterdam.
Nederland leert hem kennen als de wandelende dominee. Zijn
verslagen verschijnen tussen 1875 en 1884 in de zevendelige
reeks *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*, in 1888
aangevuld met een deel *Nieuwe Wandelingen door Nederland*. In
drieënzeventig hoofdstukken neemt hij zijn lezers mee op bijna
negentig voettochten, verspreid over vrijwel heel Nederland.

Daarmee legt hij de basis voor een tijdverdrijf dat tot op de dag van vandaag miljoenen beoefenaars kent. Jacobus Craandijk is met recht de eerste moderne wandelaar.

EEN MONUMENT VAN HET VERDWIJNEND NEDERLAND

Bijna honderdveertig jaar na zijn wandeling over de Gooise heidevelden ontmoet ik hem, op een jaagpad langs de Lange Linschoten. Hij is zijn wandeling gestart in Woerden, ik ben over een grasdijk vanuit Montfoort gekomen. Allebei observeren we scherp de voor ons onbekende omgeving, allebei noteren we zorgvuldig wat we zien, wat we ervaren, beleven. Hij werkt aan het eerste deel van zijn *Wandelingen door Nederland*, ik aan een boek over die reeks en over hem. Hij begint zijn hoofdstuk met beschrijvingen van het kasteel van Woerden, van het stadhuis, dankbaar gebruikmakend van de vele ornamenten waaraan hij zijn breed uitwaaierende geschiedenislessen kan ophangen. Het duurt elf volle pagina's voor hij de eerste stappen zet van een wandeling door het 'nette stadje', en nog eens twaalf voor hij Woerden achter zich laat en het pad naar Linschoten kiest. Ik ben op zoek naar het landschap van zijn tijd, toen wandelen een luxe was die lang niet iedereen zich kon veroorloven.

Bij het toegangshek van het Huis te Linschoten bots ik bijna tegen hem op. We hebben allebei zoveel oog voor het sierlijke smeedijzeren hek en de oprijlaan die naar het landhuis leidt, dat we elkaar pas op het allerlaatste moment opmerken. Als we eenmaal oog in oog staan herkennen we elkaar onmiddellijk. Ik vang een glimp op van het ivoor waaruit de handgreep van zijn wandelstaf is gesneden. Onder zijn lange overjas zijn de kraag van

zijn witte blouse en een vlinderdasje zichtbaar. Hij laat zijn blik glijden over mijn wandelschoenen, mijn dagrugzak en maakt een kort hoofdgebaar dat ik interpreteer als een goedkeurend knikje.

Deze ontmoeting kon onmogelijk uitblijven.

We zijn leeftijdsgenoten, verwanten bovendien. We delen onze voorliefde voor Nederland, voor ‘die prachtige luchten, die het eenvoudig Hollandsche landschap zoo wonderbaar schoon kunnen maken,’ voor lange wandelingen door dat landschap. Beiden voelen we de drang anderen deelgenoot te maken van het even simpele als allesomvattende genot dat we op die wandelingen ervaren. ‘En uw gids schrijft niet voor den vreemdeling. Den landgenoot tracht hij zijn vaderland te doen kennen,’ schrijft Craandijk. Ik zou het wat luchtiger formuleren, maar we bedoelen precies hetzelfde. Geen land ter wereld is op zo’n bescheiden oppervlakte zo divers en verrassend als Nederland, vrijwel nergens zijn natuur, monumenten en bezienswaardigheden zo toegankelijk. Beiden zijn we van mening dat iedereen dat zou moeten weten. Hoewel religie in mijn leven geen rol van betekenis speelt, deel ik de zendingsdrang van deze dominee. Stamde ik van hem af, dan zou ik kunnen beweren dat ik een aantal voorkeuren en eigenschappen van hem heb geërfd. De familielijnen liggen wat ingewikkelder, maar op zijn minst zijn we zielsverwanten. En al is hij in het dagelijks leven doopsgezinde predikant, we zijn vakbroeders. Het belangrijkste verschil is dat ik kan leven van de pen. Voor hem is schrijven iets wat we nu een stevig uit de hand gelopen hobby zouden noemen.

Het verbaast ons dat we elkaar niet eerder hebben ontmoet. Natuurlijk heb ik zijn pad meer dan eens gekruist. Zonder het te beseffen wandelde ik al tientallen keren in zijn voetsporen, raad-

pleegde ik bronnen die op hun beurt Craandijk geraadpleegd hadden, gleden mijn ogen vluchtig over voetnoten die naar zijn werk verwezen.

Vandaag zoek ik hem voor het eerst op.

Doelbewust. Eindelijk.

Daar aan de oever van de Lange Linschoten schudt hij me joviaal de hand. Hij is de hartelijkheid zelve en van mijn bewondering voor zijn pionierswerk wil hij niets weten. Ik hoef hem geen oudoom te noemen, geen dominee, zelfs geen Jacobus. Co, zo noemen zijn vrienden hem. We zouden zomaar vrienden kunnen worden, op zijn minst wandelvrienden. Hij stelt voor een eindje samen op te wandelen. Alsof er geen druppel water door de Lange Linschoten is gestroomd sinds hij hier wandelde, alsof er geen kloof van tientallen jaren gaapt tussen zijn sterfdag en mijn geboortedatum.

Die kloof kunnen we echter onmogelijk negeren. We zien hetzelfde, maar hij kijkt met andere ogen dan ik. Wat voor mij een romantische blik in het verleden is, is voor hem de dagelijkse werkelijkheid.

In Linschoten is naar zijn mening niet veel te zien. ‘t Ziet er frisch en goed onderhouden uit (...) Een landschapschilder kan er aardige kijkjes vinden.’ En de kerktoren is scheefgezakt.

Kennelijk bestaan er in zijn tijd veel meer van zulke pittoreske dorpjes. Ik vertraag mijn pas, wandel het beschutte kerkplein op, rammel tevergeefs aan de kerkdeur en lees op een bordje dat de ANWB in de bakstenen muur schroefde dat Craandijk hier een witgepleisterde kerk moet hebben gezien met een veel hogere toren. Wegens instortingsgevaar is de scheve toren in 1877

een kopje kleiner gemaakt. Het dorpscafé loop ik voorbij, tijd om me te vergapen aan de gevels en de vele doorkijkjes gunt hij me niet. Hij is vanochtend vroeg vertrokken en wil nog voor de schemer invalt in IJsselstein aankomen.

Het kost me moeite hem bij te benen en op weg naar Montfoort raak ik zijn spoor alsnog bijster. Hij kiest het pad ‘over de plankjes’. In zijn tijd lopen boeren dwars door de weilanden naar de stad, gebruikmakend van planken over de sloten. Dat pad is opgelost, verdwenen achter de nevels van het verleden. In plaats daarvan wandel ik langs de brede vaart, langs hekken, slootjes zonder planken. Mijn weerbarstige werkelijkheid weerhoudt mij ervan zijn spoor te kiezen.

Ik moet het doen met een straatnaambordje.

Plankjesland.

Het staat in een nieuwbouwwijk en de naam lijkt eerder te verwijzen naar de schuttingen waarmee de bewoners hun tuinen afperken dan naar het pad dat Craandijk koos. Ik volg uiteindelijk de markeringen die mij over het Kadepad en langs de Montfoortse Vaart leiden.

Bij de stadspoort van Montfoort tref ik de wandelende dominee nog heel even. Hij heeft de restanten van het oude kasteel bezocht, een paar belerende alinea’s gewijd aan de meisjesgevangenis die op het kasteelterrein gehuisvest is, de kerk bezichtigd en maar weer eens royaal uitpakkt met zijn geschiedenislessen. Bij wijze van afscheid krijg ik een anekdote mee over de twee zware stenen die tot op de dag van vandaag aan de IJsselpoort aan kettingen hangen. Hij leert me dat ‘quade wiven’ in ‘den goeden ouden tijd’ dergelijke schandstenen moesten dragen als straf voor hun roddels, scheldpartijen of kwaadsprekerij. Zonder zijn uitleg had ik waarschijnlijk over de stenen heen gekeken, wil ik

hem nog zeggen, maar hij verdwijnt over het jaagpad langs de Hollandse IJssel, op weg naar IJsselstein.

Zijn weelderige, licht golvende haar deint mee bij elke pas die hij zet. Hij is nauwelijks halverwege zijn dagmars. Ik heb mijn rondje voltooid en kan mijn aantekeningen gaan uitwerken.

Maar eerst moet ik even gaan zitten.

Een bankje aan de Hollandse IJssel, in de schaduw van de IJsselpoort. Mijn ogen zoeken de kade af in de richting die hij is uitgelopen. Van Craandijk geen spoor meer. Zijn voetstappen zijn opgelost, vervlogen.

Toch was hij het echt.

Hij liep zojuist nog naast me. We wandelden samen op en gingen over de eeuwen heen het gesprek aan. Ik ben niet van de drugs, hallucinaties en zinsbegoochelingen. Mijn laatste keer goed dronken was meer dan tien jaar geleden. Ik sta vreselijk nuchter met beide wandelschoenen in de Nederlandse klei. Toch wandelde ik zo-even naast een man die leefde van 1834 tot 1912.

Ik heb hem ontmoet.

In hoogsteigen persoon.

Het was een vluchtige ontmoeting, maar de indruk is verpletterend.

Ik wil hem vaker zien.

Ik wil al zijn wandelverslagen lezen, zijn observaties naast de mijne leggen.

Ik wil in zijn voetsporen treden, met hem mee wandelen waar dat maar kan.

Ik wil met hem terug naar de dagen waarin het wandelen nog in de kinderschoenen stond.

Ik wil met hem beleven hoe zijn lezers zich door zijn verslagen lieten inspireren en zelf gingen wandelen.

Ik wil terug naar de oorsprong.

De oorsprong van het wandelen.

Wandelen is wandelen. Het klinkt zo eenvoudig. De ene voet voor de andere zetten en zo voortgaan, stap na stap. Maar wandelen is meer.

Wandelen is iets heel anders dan lopen. Volgens de Dikke Van Dale is lopen in de eerste plaats het ‘zich op de benen snel voortbewegen’. Lopen is functioneel, doelgericht. Lopen is de kortste weg van A naar B, de rechte lijn. Lopen doen we om ergens te komen, om letterlijk iets te bereiken.

Wandelen doen we voor ons plezier, al doet Van Dale er via ‘lopen in het alg.’, ‘zich bewegen’ en ‘gemakkelijk en zonder zich in te spannen lopen’ vier volle stappen over om te komen tot ‘in een rustig tempo lopen om zich te ontspannen, van de buitenlucht, de omgeving te genieten’.

Maar voilà, we zijn er.

Wandelen is genieten.

Genieten van de buitenlucht en de omgeving. Gemakkelijk en zonder zich in te spannen. Onbevangen. Wandelen is geen middel om ergens te komen, maar een doel op zich. In vroeger tijden liep men alleen maar. Slechts een enkeling, een zonderling, haalde het in zijn hoofd zomaar doelloos een eind te gaan banjeren. Anderen hadden wel wat beters te doen.

Wandelen is een luxe, generaties lang voorbehouden aan schrijvers, dichters en andere dromers.

Werken en wandelen gaan niet samen.

Hoewel het bijna twee miljoen jaar geleden is dat de *homo erectus* rechtop ging lopen en zich daarmee van de apen onderscheidde, heeft het tot diep in de achttiende eeuw geduurd voordat zijn verre achterneef de *homo sapiens* werkelijk en in groten getale ging wandelen. Aanvankelijk in Frankrijk, Duitsland en Engeland, later ook in Nederland. Eerst in wandelparken, op promenades. De vrije natuur moest nog ontdekt worden. Hoe merkwaardig het misschien mag klinken, we wandelen nog niet zo lang. Iemand moest ons voorgaan.

Het zal geen toeval zijn dat het juist een dominee is, een voorganger, die Nederlanders tot het wandelen weet te bekeren. Lopen is een zuiver lichamelijke inspanning, wandelen een bezigheid van de ziel. Een wandeling richt de blik naar binnen, met het ritme van de stappen als een mantra die verinnerlijking stimuleert. Tegelijkertijd hebben de voettochten van Craandijk een prozaische kant. Met de komst van industrie, spoorwegen en andere verworvenheden van het moderne leven, komt de schoonheid van het oorspronkelijke landschap onder druk te staan. In de inleiding bij het eerste deel van zijn *Wandelingen* geeft de dominee een scherpe analyse van de periode waarin hij leeft.

‘De tijden veranderen en wij met hen. En wij leven snel in dezen tijd! De laatste vijftig, vijfentwintig jaren bragten in het maatschappelijk leven meer verandering, dan vroeger een drietal eeuwen. Onze zestigers weten er nog met opgewondenheid van te spreken, wat het was, toen de eerste straatwegen kwamen en met hen de diligences. Onze veertigers beleefden de opening der eerste spoorwegen, en voor hen waren de moderateurlampen zeer gewaardeerde nieuwigheden. Onze dertigjarigen zagen de uitgebreide toepassing der telegrafie, de kindsheid en den voorspoedigen wasdom der fotografie. Onze kinderen spre-

ken van allerlei dingen, als van zeer bekende en alledaagsche zaken, waarvan hun ouders in hun jeugd nog niet droomen konden. Verhalen van het leven in het begin dezer eeuw klinken ons soms als vertellingen uit de middeleeuwen. – Wij leven snel in dezen tijd!

Zijn conclusie is dat de schoonheid van Nederland moet worden vastgelegd voordat eenvormigheid en uniformiteit de overhand nemen. ‘In de steden worden de monumenten onzer bouwkunst vervangen door lichte, vrolijke woningen, met meer doelmatigheid dan smaak. Van nationale bouwkunst geen spraak meer. Wie over vijftig jaar ééne stad heeft gezien, heeft ze allen gezien.’ Craandijk neemt de taak op zich die bedreigde schoonheid met zijn pen te boekstaven, daarin bijgestaan door zijn goede vriend Piet Schipperus en diens tekenpotlood. De acht delen van hun *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* zijn het resultaat. ‘Nog is er veel ouds en eigenaardigs hier en daar over. Dit werk zal er toe moeten medewerken, dat het niet verdwijne, zonder sporen natelaten.’

Hun missie is duidelijk, en bij het uitvoeren ervan is wandelen in eerste instantie meer een middel dan een doel. De benenwagen is simpelweg het meest geschikte vervoermiddel op hun tochten. ‘En zoo kome een werk tot stand, dat een monument kan worden van het verdwijnend Nederland.’

VRIJE WANDELING OP WEGEN EN PADEN

Niet lang na onze wonderlijke ontmoeting treed ik weer in de voetsporen van Jacobus Craandijk voor een wandeling die me via de buitenplaatsen van 's-Graveland naar de Gooise heidevelden zal voeren. De heide bloeit nog lang niet, naar een veldje pas

ingezaaide boekweit zal ik op zoek moeten gaan. Mijn enthousiasme is er niet minder om.

Op het perron van het station van Hilversum herken ik onmiddellijk de donkergroen geverfde gietijzeren staanders van de sierlijke overkapping. Onder mijn voeten liggen zo op het oog dezelfde tegels waarop ik als jongetje stond te wachten tot mijn grootouders – van moederskant – uit de trein stapten die hen vanuit de Achterhoek naar Hilversum bracht, dezelfde tegels waarover ik ze rennend in de armen vloog. Voor het overige is er zelfs voor dat jongetje weinig houvast. Het monumentale stationsgebouw is verdwenen. Van dichtbij heb ik gezien hoe het aan de sloophamers geofferd werd, er een nieuw voor in de plaats kwam. Ook in de directe omgeving van het station is van het Hilversum van nog maar veertig jaar geleden weinig herkenbaars overeind gebleven, met name de centrumzijde is onherkenbaar verhedendaagst.

Op mijn tablet staan de elektronische versies van *Wandelingen*. Ik sla het hoofdstuk ‘In het Gooi’ in het vierde deel er nog eens op na. Craandijk moest eens weten. Zijn magnum opus als e-book, gratis te downloaden.

Hij noteert dat het vrolijke hoofddorp van Gooiland een groot stationsgebouw in zijn onmiddellijke nabijheid heeft. Het zal op de groei zijn gekocht en staat klaarblijkelijk even buiten de bebouwde kom. Hilversum is een boerendorp met ambitie, stelt hij tevreden vast. Hoewel het formeel altijd een dorp bleef, groeide het inwonertal binnen een eeuw nadat hij deze woorden opschreef tot boven de honderdduizend. Met de komst van de radio, later de televisie, denderde de moderne tijd er als een stoomwals overheen. In het spoor van die stoomwals is een moderne plaats uit de grond gestampt. Afgezien van een enkele

boerderij in de schaduw van het overdekte winkelcentrum, laat het boerendorp zich alleen nog kennen in straatnamen als Schapenkamp, Wagenmakersplein, Noordse Bosje of Melkpad. Zijn Linschoten en Montfoort nog makkelijk herkenbaar voor een negentiende-eeuwse wandelaar, Hilversum heeft een totale metamorfose ondergaan. Toch prijst de dominee de vooruitgang. Hij wil niet te boek staan als een nostalgicus die al het nieuwe verre van zich werpt. Integendeel, hij steekt de loftrompet over industriële ontwikkelingen en roemt de aanleg van kanalen en spoorlijnen die gebieden kunnen helpen ontsluiten. ‘Landbouw en nijverheid ontwikkelen zich, bij den goedkoop en geregelde afvoer der producten en aanvoer der grondstoffen. ’t Onvermijdelijk gevolg is, dat het karakter van landschap en volk allengs verandert.’

Het neemt niet weg dat ik met Hilversum als vertrekpunt voor deze wandeling een wel erg radicaal voorbeeld van die veranderingen heb gekozen. Vanaf het Stationsplein, over de drukke verkeersweg die de Schapenkamp nu is en langs de zilverkleurige gevel van een kantorencomplex, wandel ik naar de ‘breede straat, met kastanjes en iepen beplant, die den onwelluidenden naam van de Groest draagt.’ Achter de reclames op de gevels moet daar nog iets van het Hilversum van zijn tijd terug te vinden zijn.

Ik hoop vurig dat ik hem weer tegen het lijf loop, dat we weer een eindje samen op kunnen wandelen. Dan zou ik eerst wat met hem gaan drinken bij café De Waag, een van de schaarse plekken die hij kan herkennen. Ik heb behoefte even bij te praten. Er is veel gebeurd sinds we samen over een dijkje bij Linschoten wandelden. Ik wil hem vertellen dat ik in de tussentijd het tweede deel van zijn *Wandelingen* bij een antiquariaat in Amsterdam heb gekocht, dat ik het als een kostbaar kleinood mee naar huis

heb genomen en er als een kind zo opgewonden in ben gaan lezen. Dat ik hartstochtelijk op zoek ben naar de complete serie van acht delen en een atlas, de eerste druk. Maar wie ik in Hilversum ook tref, geen dominee.

Op de Kerkbrink zoeken mijn ogen tevergeefs naar de betonnen gevel van hotel Hof van Holland, dat in mijn jongensjaren al de plaats had ingenomen van het pand dat Craandijk omschrijft als het oudste en meest bekende hotel.

Als mijn nog jonge herinneringen al botsen met het Hilversum van nu, hoe moeten zijn tijd en zijn werkelijkheid zich dan tot dit zorgvuldig heringerichte heden verhouden? Ik probeer de Kerkbrink door zijn ogen te aanschouwen. ‘Daar, onder de linden, is het drukste verkeer van wandelaars in hun zomertolletten, en van rijtuigen van allerlei aard, waaronder wij vrij wat sierlijke en kostbare equipages opmerken. Wij zien er ook een meer dan gewoon aantal ezels.’

Het beeld blijft heel even hangen, maar lost snel op in het hier en nu.

Aan de gevel van Museum Hilversum kondigt een enorm banier een nieuwe expositie aan. De trap van dat museum was in 1928 de raadhuisstrap waarop mijn oma als bruid poseerde met mijn opa als haar bruidegom, maar zelfs het beeld van die foto vervaagt voor mijn ogen. Ik zie hoe de hervormde kerk na weer een vernietigende brand is herbouwd, hoe in het voormalige postkantoor een café is gevestigd dat een heel ander café is met een heel andere naam en aan een heel andere Kerkbrink dan mijn geheugen me probeert te vertellen. De driehoek van de oude dorpsbrink is weliswaar intact gebleven en inmiddels ontdaan van autoverkeer, maar asfalt en een ongetwijfeld goedbedoelde en hufterbestendige stalen muziekkoepeel geven ‘het middel-